

***De Urker Courant en de Eerste
Wereldoorlog in Nederland:
Een lokale casus***

Student: Bert-Jan (L.J.) van Slooten, Geschiedenis, studentnummer: 5535956

Scriptiebegeleider: drs. Erik Jacobs

Inhoudsopgave

Abstract.....	2
Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: <i>De Urker Courant</i> als bron.....	7
Hoofdstuk 2: <i>De Urker Courant</i> tijdens de Eerste Wereldoorlog.....	12
Hoofdstuk 3: De gereformeerde gemeenschap en berichtgeving over de Eerste Wereldoorlog	19
Conclusie.....	25
Bijlage.....	27
Bibliografie.....	30

Abstract

Nederland werd vanwege haar neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog lange tijd niet interessant geacht te onderzoeken. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is er steeds meer onderzoek verricht naar Nederland in de periode 1914-1918, maar het gebruikte perspectief blijft daarbij vaak bij de nationale, politieke context. Dit onderzoek brengt daar verandering in door zich te richten op een lokale casus uit de Eerste Wereldoorlog: de berichtgeving over de oorlogvoerenden in een lokale periodiek, *De Urker Courant*. Het voormalige eiland Urk leent zich goed voor een onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog, omdat het afhankelijk was van de visserij. Vissers waren een van de weinige Nederlandse bevolkingsgroepen die dagelijks en beroepshalve geconfronteerd werden met het oorlogsgeweld, specifiek in de vorm van zeemijnen en onderzeeërs. Een onderzoek naar de lokale krant van Urk is daarom een goede aanvulling om te peilen hoe Nederlanders op lokale schaal de oorlog beleefden en daarover schreven in de krant, want zij schreven anders over de oorlog dan de nationale kranten en politici. In dit onderzoek wordt ook gekeken naar een van de grootste invloeden op het gereformeerde en antirevolutionaire Urk, namelijk Abraham Kuyper, en in hoeverre *De Urker Courant* in haar berichtgeving trouw bleef aan de antirevolutionaire partijlijn.

Inleiding

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Nederland neutraal. Ondanks deze neutraliteit ondervond het gaandeweg meer gevolgen van deze 'oorlog van anderen'. Wat begon als een gewapende neutraliteit aan de grens veranderde steeds meer in een lijdzaam koorddansje tussen 'the devil and the deep blue sea'. Er kwamen voedseltekorten, brandstoftekorten, en de Nederlanders konden niets anders doen dan afwachten tot de oorlogvoerenden uitgevochten waren. Toch was er maar één groep Nederlanders die dagelijks te maken kreeg met levensgevaar door zich te begeven in een verklaard oorlogsgebied. Dit waren niet de soldaten of de burgers, maar vissers en koopmannen die voor hun levensonderhoud de levensgevaarlijke Noordzee op moesten. Deze zee werd tijdens het verloop van de oorlog steeds gevaarlijker, totdat er wekelijks schepen vergingen. Britse zeemijnen en Duitse onderzeeërs joegen duizenden Nederlanders naar de kelders van de Noordzee. Dit onderzoek zal zich richten op een deel van deze bevolking, namelijk de bevolking van Urk en hun beleving van de Eerste Wereldoorlog. Eerst zal er echter bekeken worden wat er bekend is uit het onderzoek over Nederland en de Eerste Wereldoorlog.

Wat was de staat van de neutrale staten tijdens de Eerste Wereldoorlog? In Europa wisten enkele staten de gehele oorlog neutraal te blijven, waaronder Nederland. Lange tijd vond men het niet de moeite waard onderzoek te doen naar deze 'neutralen'. Werden deze neutralen al bestudeerd, dan was dit vaak alleen vanwege de vraag hoe Nederland zich verhiel tot de oorlogvoerende staten. Dit zorgde voor werken zoals de driedelige serie *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* van C. Smit die in de jaren zeventig verscheen. Deze richtte zich echter alleen op formele documenten van de overheid, waardoor het beeld ontstond van Nederland als enkel een politieke of diplomatieke actor. Eerder verscheen in 1931 het tweedelige *De donkere poort* van P.H. Ritter, jr.; de eerste uiteenzetting van Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Ritter hoopte dat dit werk aan zou zetten tot verder onderzoek, bleef dit onderzoek uit. Zij die de oorlog wel onderzochten twijfelden aan het destijds populaire idee van Duitslands *Alleinschuld*, waardoor zij geen draagvlak vonden voor hun bevindingen.¹ Nederlanders erkenden wel dat de oorlog had plaatsgevonden, maar gezien zij destijds neutraal waren had er weinig noemenswaardigs kunnen gebeuren.² Zodoende bleef het perspectief in het onderzoek naar Nederland in de Eerste Wereldoorlog vrijwel de hele twintigste eeuw gericht op het politieke aspect.

Na het einde van de Koude Oorlog veranderde het onderzoeksveld: het belang van de Eerste Wereldoorlog als *Urkatastrofe* van de twintigste eeuw werd herwaardeerd, maar deze keer

¹ Maartje M. Abbenhuis, *The art of staying neutral: the Netherlands in the First World War, 1914 - 1918* (Amsterdam 2006) 14.

² Ibidem.

met een vernieuwde focus op de rol van neutrale staten daarin.³ Na 1990 verschenen er dan ook verscheidene publicaties over Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Marc Frey schreef in 1998 over de Nederlandse economie tijdens de oorlog, terwijl Evelyn de Roodt zich in 2000 met haar *Oorlogsgasten* volledig richtte op Belgische vluchtelingen en geïnterneerde buitenlandse militairen. Hubert P. Van Tuyl van Serooskerken richtte zich in 2001 op het belang van de snelle mobilisatie van de Nederlandse strijdkrachten en de ijverige diplomatieke activiteit die nodig was om de neutraliteit te waarborgen. In 2001 kwam er met Paul Moeyes' *Buiten schot* eindelijk een toegankelijk overzicht van Nederland in de jaren 1914-1918, terwijl andere publicaties zich richtten op specifieke aspecten van de oorlog. Ivo Kuypers' *In de schaduw van de grote oorlog* uit 2002 ging in op het ontstaan van de Nederlandse welvaartstaat tijdens de oorlog, Ron Blom en Theunis Stelling schreven in hun *Niet voor God en niet voor het Vaderland* uit 2004 over het "linkse verzet" in Nederland tijdens en tegen de oorlog. Ismee Tames richtte zich in 2006 met *Oorlog voor onze gedachten* op de Eerste Wereldoorlog als een culturele oorlog waarin de oorlogvoerenden grootse belangen hadden bij het beïnvloeden van de publieke opinie van neutrale bevolkingen, en niet alleen een politiek of militair conflict. In 2006 kwam de Nieuw-Zeelandse Maartje Abbenhuis met *The art of staying neutral*, waarin duidelijk werd dat Nederland tijdens de wereldoorlog wel degelijk werd gemilitariseerd, en uiteindelijk grotendeels onder het gezag van het Nederlandse leger viel.

Het onderzoeksveld 'Nederland in de Eerste Wereldoorlog' is mozaïsch van aard: er wordt zelden tegengesproken; er wordt juist voortgebouwd op het onderzoek dat al bestaat. Tot de jaren negentig van de vorige eeuw werd het Nederland van de Eerste Wereldoorlog vanwege haar neutraliteit als oninteressant beschouwd, totdat de hernieuwde interesse voor neutrale staten in het onderzoeksveld hier verandering in bracht. Hoewel er steeds meer aspecten van het neutrale Nederland in de Eerste Wereldoorlog werden onderzocht, werd er in deze onderzoeken echter altijd een nationaal perspectief gehanteerd. Hoewel er wel degelijk gekeken werd naar lokale gebeurtenissen en contexten, werden deze altijd alleen gebruikt om iets te zeggen over Nederland als land, en nooit iets over de invloed van de oorlog op regionaal of lokaal niveau. Met dit onderzoek wordt hopelijk een academische voorzet gegeven voor eenieder die het Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog op lokaal niveau wil onderzoeken, juist om daarmee iets te kunnen meer inzicht te krijgen over die plaats in die tijd.

Dan nu de casus van dit onderzoek: Urk. Waarom dit voormalige eiland? Nederland had een bijzondere positie in de Eerste Wereldoorlog; Urk nam echter haar eigen bijzondere positie in gedurende deze periode. Het was een klein eiland dat –ondanks haar centrale ligging– afgelegen en nietszeggend leek. Bij zijn bezoek aan het eiland in 1916 noemde de journalist Jan Feith het

³ Ismee Tames, *Oorlog voor onze gedachten: oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat, 1914-1918* (Hilversum 2006) 11.

niet voor niets een 'donkere vlek op het water'.⁴ Op die plek in een neutraal land zou men verwachten dat Urk geen gevolgen van een wereldoorlog zou ondervinden. Toch werd in februari 1915 bij Koninklijk Besluit een staat van beleg afgekondigd over verscheidene gemeenten, waaronder Urk. Hiermee lag de hoogste lokale autoriteit niet meer bij het gemeentelijk bestuur, maar bij de hoogste, daar gestationeerde legerofficier. Dit was vanwege het plaatsen van interneringsdepot (of -kamp) voor geallieerde (voornamelijk Belgische) officieren. Later zou het ook dienen als strafkamp voor Britse krijgsgevangenen.

Urkers waren afhankelijk van de visserij, en velen van hen voeren met hun eigen loggers, of op die van andere vissersdorpen, de Zuider- en Noordzee op om daar hun beroep uit te oefenen. Tijdens het verloop van de oorlog kwamen deze vissers steeds vaker in aanraking met oorlogsgeweld of vaarrestricties, onderscheppingen en inspecties door de oorlogvoerende marines. Vooral de onbeperkte duikbootoorlog speelde hier een grote en grimmige rol in. Overigens waren de Urkers volgens de lokale heemkundigen meer pro-Duits dan pro-Engels. Dit had twee redenen: er was een economisch belang omdat veel van de visexport naar Duitsland ging⁵, en de Urkers waren de Zuid-Afrikaanse Boeren goedgezind, waardoor de destijds nog recente oorlog tussen Engeland en de Boerenrepublieken het Britse imago op het eiland geen goed had gedaan.⁶ De vele aspecten van de Nederlandse positie in de oorlog kwamen bij elkaar op Urk, waardoor dit voormalige eiland uiterst interessant is om te onderzoeken.

Om dat te doen is de lokale periodiek, *De Urker Courant*, nader onderzocht. De leidende probleemstelling was daarbij: in hoeverre bleef *De Urker Courant* tijdens de Eerste Wereldoorlog onpartijdig in haar berichtgeving over de oorlogvoerenden gezien de toenemende economische ellende en het oorlogsgeweld waarmee de Urkers tijdens de oorlog geconfronteerd werden? Door deze probleemstelling te beantwoorden hoop ik dat de lokale casus Urk iets zegt over de berichtgeving over de oorlog op lokaal niveau en daarmee ook de praktische uitwerking van de Nederlandse neutraliteitspolitiek in een lokale context. Om antwoord te geven op de probleemstelling, wordt eerst vastgesteld wat de aard en bruikbaarheid is van *De Urker Courant* als bron. Waar kwam deze vandaan, wie waren de hoofdpersonen achter deze periodiek en welke invloed had dit op de berichtgeving?

In de tweede plaats worden de verschillende fasen van *De Urker Courant* tijdens de oorlog bestudeerd. Om het onderzoek te kaderen is gekozen voor een beperking van het bronnencorpus tot de relevante jaarlagen van de krant. Hierbij zal het jaar 1914 vanaf de maand juni tot het eind van dat kalenderjaar behandeld worden, en de jaren 1917 en 1918 in hun geheel. De

⁴ Jan Feith, 'Interneerings-ellende op Urk', *Algemeen Handelsblad* (4 januari 1916, avondblad).

⁵ Albert van Urk, "'Elba in de Zuiderzee': Urk van 1914 tot 1918', in: Enne Koops en Henk van der Linden ed., *De Kogel door de kerk? Het Nederlandse christendom en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg 2014) 41–62, aldaar 46.

⁶ Ibidem, 45.

verantwoording van deze keuze is om vast te stellen wat de houding in de berichtgeving richting de oorlogvoerenden is aan het begin van de oorlog; om vervolgens de berichtgeving van de laatste twee jaar van de oorlog hieraan te kunnen toetsen. Voor dit onderzoek zijn alle bronnen onderworpen aan een *close-reading*. Door de bronnen echter ook te digitaliseren en de tekst met gebruik van *Optical Character Recognition* (OCR) doorzoekbaar te maken kon er ook gezocht worden op namen van oorlogvoerenden en bepaalde subjecten en acties, zoals 'duikboot', 'torpedo', 'mijn', 'onderzeeër, et cetera.⁷ De bevindingen hiervan zullen in het tweede hoofdstuk behandeld worden.

Ten derde zal gekeken worden in hoeverre de berichtgeving van *De Urker Courant* in lijn was met de verwachtingen van de gereformeerde gemeenschap. Urk en ook *De Urker Courant* waren sterk gekleurd door het antirevolutionaire gedachtegoed, waar dr. Abraham Kuyper destijds de grote stichter en voornaamste denker van was. Zijn krant, *De Standaard*, was een van de meest geciteerde of gerefereerde kranten in *De Urker Courant*. Dit maakt het noodzakelijk om te kijken naar de ideeën van de antirevolutionairen over de Nederlandse neutraliteit en haar relatie tot de oorlogvoerenden. Hierbij richt dit onderzoek zich niet alleen op het schrijven van Abraham Kuyper, maar ook op een van de weinige openbare kritieken die Kuyper ontving over zijn berichtgeving over en tijdens de oorlog. Vervolgens zullen er afweging gemaakt worden in hoeverre *De Urker Courant* in lijn lag met deze ideeën over Nederland en haar neutrale status.

⁷ In de 'Bijlage' wordt uitgebreider stilgestaan bij de gebruikte termen en methodes van digitale doorzoeking van de bronnen.

Hoofdstuk 1: De Urker Courant als bron

Om antwoord te geven op de bevindingen over neutraliteit uit *De Urker Courant* moet eerst vastgesteld worden wat de aard is van deze krant. Wat is het voor bron en in hoeverre is deze bruikbaar om neutraliteit op het eiland Urk te onderzoeken? Daarnaast moet er ook gekeken worden naar de problemen rondom de contextualisering van deze bron, en de gebreken van het gebruik van een obscure lokale krant als bronnencorpus. *De Urker Courant* was een lokale, wekelijkse periodiek die verspreid werd op het eiland Urk. De eerste editie verscheen op zaterdag 6 januari 1912 en zoals veel kranten in een verzuilde samenleving kende deze *Courant* een duidelijke grondslag waarop haar berichtgeving rustte. In de woorden van het eerste bericht van de redactie genaamd 'Aan de Lezers' werd snel duidelijk welke grondslag zij met hun krant wilden volgen. Ze wilde dat het 'de richting zal volgen, welke de overgrote meerderheid van den bevolking is toegedaan'.⁸ In het geval van Urk was dit een protestants-gereformeerde "richting". Deze viel niet alleen christelijk of confessioneel te noemen, maar ook 'antirevolutionair'.

De antirevolutionaire identiteit van de krant doet zich snel aan bij het lezen: de Bijbelse overdenkingsrubriek genaamd "Uit de Heilige Schrift" nam –met weinig uitzonderingen– altijd een prominente positie in op de voorpagina; en de opiniestukken beschouwden de gebeurtenissen in de wereld vaak met een theologische lens of invalshoek. Er zijn echter ook cijfers die de prominente rol van antirevolutionair gedachtegoed op het eiland Urk onderstrepen. De Kiesraad houdt verkiezingsuitslagen bij in haar Databank Verkiezingsuitslagen. Hierin zijn ook de uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen van 2 juli 1918 opgeslagen, waarin voor het eerst alle Nederlandse mannen hun passief kiesrecht mochten beoefenen. Bij deze verkiezing kende Urk een opkomst van 80,09 procent van de kiesgerechtigde mannen, waarbij een overtuigende meerderheid van 84,72 procent stemde voor de Anti-Revolutionaire Partij (ARP).⁹ Deze cijfers zijn volgens de Kiesraad verzameld door de SDAP, welke in 1918 op Urk welgeteld 1 stem verkreeg.¹⁰ De eerstvolgende cijfers over het kiesgedrag van de Urker bevolking zijn van de Provinciale Statenverkiezingen in 1931, maar ook na de invoering van het algemeen kiesrecht was de ARP nog altijd de grootste met 87,09 procent van de stemmen.¹¹ Urk valt hiermee zonder twijfel te omschrijven als een antirevolutionair bolwerk in de Zuiderzee.

⁸ 'Alle Antirevolutionairen stemmen woensdag 3 juli op de zeventiende lijst van het stembiljet nummer 1', *De Urker Courant* (29 juni 1918). Alle gedrukte edities van *De Urker Courant* zijn geraadpleegd in het archief van museum 'Het Oude Raadhuis' te Urk. De kranten uit het jaar 1918 zijn door de onderzoeker zelf gedigitaliseerd; alle overige kranten waren reeds gescand en werden voorzien door het Documentatiecentrum Urk.

⁹ Kiesraad, 'Verkiezingsuitslagen - Tweede Kamer - 2 juli 1918 - Urk' (versie 18 maart 2019), <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK19180702/618448> (18 maart 2019).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Kiesraad, 'Verkiezingsuitslagen - Provinciale Staten - 22 april 1931 - Urk' (versie 18 maart 2019), <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/PS19310422/679240> (18 maart 2019).

De Urker Courant zelf en ook andere bronnen scheppen een duidelijk beeld over de leidende ideologie achter deze krant en voor de Urker bevolking. Hoewel het antirevolutionaire gedachtegoed evident is, bezorgt de *Courant* een probleem voor onderzoekers: de redactie en de uitgeverij van de krant bleven opzettelijk ongenoemd in de krant zelf. Dit probleem staat niet geheel op zichzelf; hoe kan een onderzoeker gegevens achterhalen over een redactie van een obscure krant, waarvan de leden zelf zodanig obscuur zijn dat zij mogelijk niet meer te achterhalen zijn? Hoewel de Urker bevolking sinds de negentiende eeuw al een rudimentaire geletterdheid kende, was het in een orale cultuur zoals die op het visserseiland niet ondenkbaar dat bepaalde “algemene kennis” verloren ging met de tijd zonder neergepend te worden. Tijdens het onderzoek werd echter duidelijk dat de onderzoeker zich vaker dan niet zou moeten beroepen op lokale enthousiastelingen en amateurhistorici, ofwel heemkundigen. De Urker heemkundigen bezitten veel parate, orale kennis –en worden liefkozend “het geheugen van Urk” genoemd– maar gezien de historische verte waarin het onderwerp zich bevindt valt hier slecht op te beroepen. Enkele heemkundigen hebben hun bronnenonderzoek en bevindingen gedocumenteerd in artikelen, tijdschriften en boeken. In het bijzonder worden hier Cornelis de Vries en Albert van Urk genoemd, waarvan deze laatste het Urker interneringsdepot tijdens de Eerste Wereldoorlog uitvoerig heeft gedocumenteerd. Historicus André Geurts is een historicus die veel van deze heemkundige geschriften bijeenbracht voor zijn naslagwerk *Urk: De geschiedenis van een eiland*.

Wie waren volgens deze schrijvers de actoren achter *De Urker Courant*? Geurts en De Vries schrijven beiden kort over de oprichting en de levensloop van *De Urker Courant*. Geurts vermeldt dat er begin twintigste eeuw een ontwikkeling kwam op het eiland waardoor de ‘Urker notabelen’ begonnen te pleiten voor een telefoon- en telegramverbinding met het vasteland. Ook werden kranten een meer gewilde vorm van informatie.¹² Dit dreef de burgemeester ertoe om een plaatselijke periodiek op te richten, onder de noemer *De Urker Courant*.¹³ Geurts onderstreept de geheimenis rondom de identiteit van de redacteuren, maar noemt twee namen: het schoolhoofd Jansma en de oud-Urker en onderwijzer C. de Vries.¹⁴ Zij leverden als redacteuren de artikelen aan voor de *Courant*. Deze C. de Vries lijkt dezelfde Cornelis de Vries die het alomvattende *Geschiedenis van het eiland Urk* schreef. Deze verscheen postuum in 1961, gebaseerd op zijn manuscripten, waarvan de inleiding opent met de woorden: ‘Toen ik, nog redacteur van de oorspronkelijk *Urker Courant* [...]’.¹⁵ Deze betrokkenheid is relevant, omdat De Vries later in zijn manuscript Arie Gravestein –de burgemeester van Urk– aanwijst als hoofdredacteur van de krant.¹⁶ Er wordt echter nergens vermeldt hoeveel tijd en moeite de heren Gravestein, Jansma en

¹² A.J Geurts, *Urk: de geschiedenis van een eiland* (Lelystad 2005) 245.

¹³ *Ibidem*, 247.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Cornelis de Vries, *Geschiedenis van het eiland Urk* (Kampen 1962) 9.

¹⁶ De Vries, *Geschiedenis van het eiland Urk*, 497.

De Vries in de *Courant* hebben gestopt, of dat zij wellicht slechts tijdelijk aan de krant verbonden waren. Voor het gemak zal dit onderzoek uitgaan van hun doorgaande betrokkenheid.

Bij het nader bestuderen van deze genoemde redactieleden komen enkele opmerkelijke elementen naar voren. Ten eerste leek de gekleurde van *De Urker Courant* samen te hangen met de politieke genegenheden van de redactieleden. Vooral Gravestein en Jansma waren van een uitgesproken antirevolutionaire gezindte. Zo was burgemeester Gravestein lid van de ARP, wat evident wordt door zijn plaatsing op de landelijke verkiezingslijst voor de antirevolutionairen in 1918. Deze lijst werd in de twee edities voor de verkiezingen van dat jaar als een pagina-vullende advertentie geplaatst.¹⁷ ¹⁸ Hij bleek echter zo onbekend dat landelijke kranten niks anders over hem konden zeggen dan '[den] heer Gravestein kent niemand'.¹⁹ Er werd erkend dat hij burgemeester van Urk was, maar volgens het sociaaldemocratische *Het Volk* is 'Urk [...] Nederland, is zelfs Holland niet'.²⁰ R. Jansma –het schoolhoofd op Urk– was ook antirevolutionair actief, al was dat op meer lokale schaal. Volgens De Vries was hij voorzitter van de antirevolutionaire kiesvereniging.²¹ Voordat hij naar Urk vertrok was hij hoofd van de christelijke school in Oosterend op Texel.²² Aangezien de schoolstrijd destijds nog niet opgelost was, zorgde Jansma's benoeming tot de openbare school op Urk voor een gewetenskwestie. Hem werd echter verzekerd dat hij, zelfs op deze openbare school, zijn christelijk onderwijs mocht en kon voortzetten.²³ De redactieleden blijken zodoende ook doorgewinterde antirevolutionairen.

Er resten nog enkele vragen te beantwoorden over *De Urker Courant* en haar redactieleden. Ten eerste, waarom wilden de redacteuren hun identiteit niet prijsgeven? Een voor de hand liggende reden kan er een zijn van belangenverstremming. Door publiekelijk te boek te staan als de redacteuren van de lokale krant, zouden de burgemeester en het schoolhoofd veel voorzichtiger moeten zijn met wat er wel en niet in de krant kon verschijnen. De Vries zou niet veel te hebben verliezen, gezien hij woonachtig was in Leerdam, aan het vasteland en weg van de kleine Urker gemeenschap. Daarentegen kan achter deze anonimiteit juist ook een machtswellustig motief liggen. Door de anonimiteit kunnen de redacteuren invloed uitoefenen op de lezers van de krant, zonder verantwoordelijkheid te hoeven afleggen voor mogelijke belangenverstremming. In hoeverre deze anonimiteit genoten werd valt niet meer te achterhalen. Wel kunnen we lezen dat het schoolhoofd zijn rubriek 'Opvoeding en Onderwijs' met zijn achternaam ondertekende. De mogelijkheid van de redactionele identiteit als "publiek geheim"

¹⁷ 'Alle Antirevolutionairen stemmen woensdag 3 juli op de zeventiende lijst van het stembiljet nummer 1'.

¹⁸ 'Een historie zonder commentaren', *De Urker Courant* (31 augustus 1918).

¹⁹ K. Vink, 'De antirevolutionaire diktatuur', *Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (18 mei 1918).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ De Vries, *Geschiedenis van het eiland Urk*, 497.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

doet denken aan de krant waar *De Urker Courant* veel inspiratie uit haalde, namelijk de antirevolutionaire *De Standaard* onder de redactie van Abraham Kuyper. Deze ondertekende zijn opiniestukken altijd met een zogeheten 'driestar', maar het was eenieder duidelijk wie er achter deze krant zat.²⁴

Dan rest nog de vraag: wat zegt de identiteit van de redacteurs over de aard en bruikbaarheid van deze bron? Aangezien de krant geschreven en al dan niet geredigeerd werd door hoogstaande mannen die zelf niet van het eiland Urk afkomstig waren of er niet meer woonachtig waren, lijkt het niet verstandig de *Courant* als graadmeter voor de publiek opinie van de Urker bevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog te categoriseren. Er werden zo nu en dan verhalen en gedichten ingestuurd door de eilandbewoners, maar afgezien deze uitzonderingen werd de krant gemaakt door notabelen. Daar de dominees de wekelijkse overdenkingen verzorgden en lokale drukker en warenhandelaar G. Snoek verantwoordelijk was voor de kopij en advertenties van de eilandbewoners, kan er gesproken worden van een krant die in handen was van de eiland-elite. Hun visie op de berichtgeving tijdens de wereldoorlog laat echter wel zien wat de lokale notabelen dachten over dat conflict en de gevolgen daarvan voor Nederland, en daarmee ook Urk.

Dit onderzoek richt zich vooral op de rubrieken en secties van de krant die relevantie tonen voor de berichtgeving over de Eerste Wereldoorlog. Hieronder vallen vaste rubrieken als 'De Oorlog', 'Buitenlandsch Nieuws' en 'Van Heinde en Verre'. Uiteraard zijn opiniestukken en unieke reportages met betrekking tot het onderwerp niet achterwege gelaten. De omvang van de krant bedroeg altijd vier bladzijdes, waarbij het formaat van de krant kon veranderen in verband met papiertekorten of kostenbesparing. Doordat de krant zo compact was, is het mogelijk in dit onderzoek meerdere jaren tegelijk te behandelen.

Tot dusver vallen er enkele conclusies te trekken over deze lokale en enigszins obscure bron. Ten eerste dat het een krant is van antirevolutionaire gezindte, geschreven voor een overwegend antirevolutionair publiek. Hierdoor valt *De Urker Courant* niet los te zien van haar verhouding tot de persoon die het antirevolutionaire gedachtegoed belichaamde; Abraham Kuyper. Deze verhouding staat centraal in het derde hoofdstuk. Ten tweede dat onderzoek naar de aard van een lokale bron ook in het geval van *De Urker Courant* onderzoekers ertoe dwingt zich te beroepen op niet-academische, heemkundige publicaties om nodige achtergrondinformatie te verwerven. Ten derde dat de redactie anoniem wenste te blijven, maar uiteindelijk wel genoemd werd in heemkundige geschiedenisboeken. Hierbij hoort ook de conclusie dat het onmogelijk is om te weten wat de intenties achter deze anonimiteit waren. Ten slotte was *De Urker Courant*

²⁴ Huub Wijfjes, 'Digitaal zoeken naar de geest van driestar Abraham Kuyper | Koninklijke Bibliotheek' (versie 16 november 2015), <https://www.kb.nl/blogs/nederlandse-geschiedenis-en-cultuur/digitaal-zoeken-naar-de-geest-van-driestar-abraham-kuyper> (17 maart 2019).

vooral een product van de geletterde elite van het eiland Urk, welke zelf vaak niet afkomstig was van Urk. Desondanks valt te concluderen dat deze bron ons iets kan zeggen over Urk: enerzijds vanuit de positie van notabelen, anderzijds vanuit de positie van “de gewone man” wanneer die gedichten of verhalen schreef over de toestand op het eiland.

Hoofdstuk 2: De Urker Courant tijdens de Eerste Wereldoorlog

Het vorige hoofdstuk gaf antwoord op de vraag over de aard en de betrouwbaarheid van de bron. In dit huidige hoofdstuk worden de onderzochte jaargangen 1914, 1917 en 1918 en de verschillende fasen van berichtgeving daarin behandeld. De methode *close reading* is gehanteerd om de geselecteerde bronnen te onderzoeken. Daarbij zijn niet alleen papieren versies ingezien, maar ook –waar nodig– door de onderzoeker gedigitaliseerd. Op deze digitale scans is vervolgens de techniek van *Optical Character Recognition* (OCR), ofwel optische tekenherkenning toegepast om de tekst van de bronnen digitaal doorzoekbaar te maken. Door deze techniek te combineren met een *close reading* konden de bronnen systematisch worden doorzocht op de namen van de oorlogvoerende landen. Hierdoor werden een uitgebreid bronnencorpus en de gegevens die deze bevat overzichtelijk. Bij het onderzoeken van de bronnen is in het bijzonder gekeken naar de berichtgeving over Duitsland. Dit is niet alleen vanwege de economische belangen van Urk, maar omdat de *close reading* van *De Urker Courant* al snel uitwees dat geen ander land, afgezien van Nederland, vaker genoemd en behandeld werd dan Duitsland. Dit hoofdstuk richt zich echter niet exclusief op de Urker berichtgeving over Duitsland in de Eerste Wereldoorlog, maar vraagt zich af welke verschuivingen in *De Urker Courant* zijn waar te nemen in de toon van de berichtgeving over de oorlog en de oorlogvoerenden in de jaren 1914, 1917 en 1918.

Voordat de berichtgeving in *De Urker Courant* behandeld wordt, moet de Nederlandse context waarin deze jaarlagen geschreven zijn begrepen worden. De verhoudingen tussen Nederland en de belligerenten verschoven naarmate de Eerste Wereldoorlog vorderde. Aan het begin van de oorlog bood een neutraal Nederland nog enkele voordelen aan iedere oorlogvoerende. Nederland was te kwetsbaar om haar eigen neutraliteit te kunnen waarborgen, maar juist deze kwetsbaarheid heeft haar neutraliteit gegarandeerd. Het zou –vooral in het begin van de oorlog– zeer makkelijk voor de grootmachten zijn geweest om Nederland succesvol binnen te vallen en wellicht zelfs te bezetten. Beide kanten gunden elkaar niet het voordeel van het bezitten van Nederland. Het was beter dat Nederland neutraal bleef dan dat het aan de vijand toebehoorde.²⁵ Haar strategische ligging en bezit van verschillende riviermonden en grote havens maakten het een aantrekkelijk doelwit, maar juist omdat het destijds zo makkelijk was om Nederland de oorlog in te sleuren waren de oorlogvoerenden huiverig dit te doen.²⁶

Tijdens het onderzoek van de drie onderzochte jaargangen vielen er drie verschillende fasen in de berichtgeving over de oorlog te onderscheiden. Tijdens de eerste fase gaat de berichtgeving uit van de morele superioriteit van neutraliteit. In deze fase staat Nederland nog aan de zijlijn van de oorlog en hoewel de economische gevolgen daarvan al snel duidelijk werden,

²⁵ Abbenhuis, *The art of staying neutral*, 25.

²⁶ *Ibidem*.

konden Nederlanders nog vanuit een veilige en relatief afstandelijke positie berichten over de oorlog. Volgens Abbenhuis was neutraliteit niet alleen een pragmatische of zakelijke strategie, maar voor de Nederlanders ook een *raison d'être* en onderdeel van de nationale identiteit.²⁷ *De Urker Courant* deelde in deze haast neerbuigende houding richting de oorlog en de zinloosheid daarvan. Nederland had niet alleen internationaal aanzien vanwege haar koloniaal imperium, maar ook vanwege haar identiteit als neutrale en vredelievende staat.²⁸ Voor Nederland als een 'small nation with an impressive past' werd neutraliteit en de morele superioriteit daarvan een 'sacred political dogma'.²⁹ Tames zegt iets soortgelijks, namelijk dat neutraliteit behalve als een intellectuele, pragmatische exercitie ook als 'moreel hoogstaande positie' onderdeel uitmaakte van de Nederlandse identiteit.³⁰

De tweede fase is te omschrijven als 'Oorlogsvermoeidheid'. Deze drukte haar stempel op de berichtgeving uit 1917. Tegen deze tijd verschenen er meerdere artikelen en ingezonden stukken in *De Urker Courant* die onderstreepten hoe zwaar de oorlog drukte op de Nederlandse burger, ook op Urk. In de literatuur wordt de economische malaise in Nederland als gevolg van de oorlog ook uitgebreid behandeld. Vooral het tekort aan brandstof wordt meerdere malen besproken. Abbenhuis zegt in haar boek dat Nederland zestig procent van haar kolen importeerde uit Duitsland.³¹ Duitsland ging naarmate de oorlog vorderde minder steenkool exporteren. Toen zij Nederland ging dwingen steenkool voor voedsel te ruilen, daalde de import van Duitse steenkool nog sterker. Hoewel de Nederlandse steenkolenproductie vanwege de vraag tijdens de oorlog haast verdubbelde, gingen veel winkels, zaken en scholen tijdens de zware winter van 1917 vanwege brandstoftekorten dicht.³² Ook de industrie en visserij leden door brandstoftekorten. De studie van D.J. Gouda uit 1978 over de Nederlandse zeevisserij tijdens de Eerste Wereldoorlog liet zien dat de stoomtrawlvloot van IJmuiden in de haven moest blijven liggen; niet vanwege gevaar, maar vanwege een gebrek aan brandstof.³³

De derde fase die in de berichtgeving van *De Urker Courant* valt te onderscheiden, namelijk die van "Schok & Afschuw" valt in zekere zin ook te onderscheiden in de literatuur. Hoewel in de historiografie voornamelijk wordt stilgestaan bij de economische gevolgen van de onbeperkte duikbootoorlog, lijkt de Nederlandse afkeer voor deze Duitse strategie vaak impliciet verondersteld te worden. Paul Moeyes schreef in *Buiten schot* dat bij het uitbreken van de *bepaalde* duikbotenoorlog in 1915 Nederland niet kon inbeelden dat Duitsland ook neutrale schepen zou

²⁷ Abbenhuis, *The art of staying neutral*, 29.

²⁸ Ibidem, 30.

²⁹ Ibidem, 29.

³⁰ Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, 18.

³¹ Abbenhuis, *The art of staying neutral*, 190.

³² Ibidem, 191.

³³ D. J. Gouda, *De Nederlandse zeevisserij tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Haarlem 1978) 56.

torpederen.³⁴ Over het uitbreken van de onbeperkte duikbootoorlog schrijft Moeyes dat er in de regering angst heerste dat dit, ondanks de inzet van Duitse diplomaten om de gemoederen te sussen, de publieke opinie tegen de Duitsers zou doen laten keren.³⁵ Vervolgens wordt er niet vermeld in hoeverre de mening van het Nederlandse volk veranderde door de gebeurtenissen van oorlog. Over het algemeen wordt er wel stilgestaan bij de berichtgeving van verscheidene nationale kranten en hun voorkeuren voor bepaalde oorlogvoerenden, maar zelden over de “publieke opinie”.

De Urker Courant nam bij het uitbreken van de oorlog stelling dat neutraliteit moreel superieur was aan het voeren van oorlog. In 1914 was de hele berichtgeving over de oorlog doordrenkt met retorische vragen over de waanzin van de oorlog en de vraag wanneer deze zou ophouden. Deze berichtgeving behandelde de oorlog als een dwaze onderneming. Een uitzonderlijk voorbeeld was de editie van de *Courant* van 8 augustus 1914. Deze stond in het teken van de destijds nog kersverse oorlog. Hier worden enkele artikelen en rubrieken uitgelicht, om bij de opiniestukken te beginnen waar deze editie mee opent, getiteld ‘*Oorlog*’. Hierin werd de oorlog beklagd en volgens de redactie zou deze met al haar nieuwe ‘helse machines’ enkel leiden tot ‘verwoestend dood en verderfbrengend vernielend werk’.³⁶ Ook was de krant geschokt over de machteloosheid van de vredesbeweging, terwijl het Vredespaleis in Den Haag er alleen nog stond als ‘een groote vreeselijke ironie’, om ook te beklagen dat ‘niemand [...] machtig [is] het oorlogsgeweld te stuiten terwijl menigeen verzucht: waar is de redding! waar is de uitkomst!’³⁷ In het artikel ‘De Europeesche Oorlog’ werd duidelijk dat men zich bewust was van de schaal waarop gevochten zou worden en dat er een grote angst was voor deze grootschaligheid.³⁸ De terugkerende vraag in deze editie luidde: ‘En wie wil eigenlijk dezen oorlog?’³⁹ Het antwoord: ‘Niemand, zouden wij, oningewijden, zoo zeggen, en toch zijn nu reeds bijna alle landen van Europa er in betrokken’.⁴⁰ De afzijdigheid van Nederland werd hier voorzichtig als onderscheidend voorgesteld: terwijl de rest van Europa elkaar naar het leven staat, blijven wij hier zeggen dat niemand deze oorlog zou moeten willen.

Er zijn nog meer passages uit de editie van 8 augustus 1914 die erop wijzen dat de *Urker Courant* de superioriteit van de Nederlandse neutraliteit onderschreef. Een daarvan was afkomstig van een zekere dominee F.W. Drijver genaamd ‘Wat ik hoorde en zag over de grenzen’. Hij sprak van een ‘koortsachtige opwindning’ onder de Duitsers omtrent de oorlog.⁴¹ Zij leken deze

³⁴ Paul Moeyes, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog: 1914-1918*. (Amsterdam 2005) 198.

³⁵ *Ibidem*, 259.

³⁶ ‘Oorlog’, *De Urker Courant* (8 augustus 1914).

³⁷ ‘Oorlogswee’, *De Urker Courant* (7 april 1917).

³⁸ ‘De Europeesche Oorlog’, *De Urker Courant* (8 augustus 1914).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ F.W. Drijver, ‘Wat ik hoorde en zag over de grenzen’, *De Urker Courant* (8 augustus 1914).

oorlog te willen, terwijl Drijver zich verbaasde over hun blindheid voor de verschrikkingen van mobilisatie, militarisering en oorlog. Niet alleen de Duitsers luisterden niet meer naar ‘verstandige dingen’, maar ook de Fransen waren opgewonden en uit op wraak voor 1870.⁴² Het ‘dierlijke in den mensch is ontketend’, wat Drijver leidde tot de jeremiade: ‘Waar blijft de beschaving, wat is er te zien van den godsdienst, hoe staat het met de humaniteit?’ om af te sluiten met de vraag ‘Moet de mensch gelijk met of zelfs beneden het dier staan?’⁴³ Deze oproep tot pacifisme bekeek de ‘Europeesche Oorlog’ door neutrale ogen en had een scherp oordeel over de oorlogvoerenden.

De volgende fase in de berichtgeving over de oorlog was die van “Oorlogsmoeheid”. In 1917 hadden Nederlanders niet meer de luxe over de oorlog te praten als een calamiteit die zich enkel veraf afspeelde. Het idealisme van de morele superioriteit van een neutraal Nederland maakte in de berichtgeving plaats voor het uiten van het ongenoegen over de economische ellende die de oorlog van anderen met zich meebracht, ook voor neutraal Nederland. Deze “oorlogsmoeheid” kwam ook naar voren in *De Urker Courant*. In de editie van 4 augustus 1917 schreef de anonieme “S.” over de slechte haringvangst en de economische moeilijkheden die daaruit vloeien. Dit werd ook in verband gebracht met de oorlog: ‘Men kan de visscherij niet uitoefenen, waar de meeste visch zich bevindt. Engeland heeft het oorlogsgebied op zee weer verder afgebakend en reeds menig visscherman is gevallen als offer van den krijg tusschen de groote machten der aarde.’⁴⁴ “S.” nam geen blad voor de mond; de ellende kwam onder andere door het beperken van visgronden door Engeland.

Ook het toenemende gevaar van het vissersberoep liet “S.” niet onbesproken. Op 13 oktober 1917 werd in de rubriek ‘Van Heinde en Verre’ geschreven over het Nederlands kolentekort en de rol van de belligerenten hierin. Door dit tekort leed Nederland economische schade: de industrie, maar ook de door steenkool gestookte trawlvloot kwam stil te liggen.⁴⁵ Er werd druk onderhandeld om steenkolen te kunnen importeren, maar Duitsland wilde veel minder leveren dan het gebruikelijk deed en Engeland kon het verschil slechts deels opvullen. De redactie sprak zich hierover uit in benauwde termen: ‘Nu wordt vrijwel een levensader van ons volk doorgesneden. Zonder aanvoer van steenkolen is ons land ten doode opgeschreven en we zien nu reeds hoe het zal gaan, indien niet spoedig weer aanvoer komt.’⁴⁶ Deze angst werd toegeschreven als gevolg van de wereldoorlog: ‘Duidelijk komt toch uit, hoe ons klein landje steeds meer en meer tusschen die groote landen in geknepen wordt.’⁴⁷ Een lijdende economie, gebrek aan eten, gevaar

⁴² Drijver, ‘Wat ik hoorde en zag over de grenzen’.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ ‘Plaatselijk Nieuws’, *De Urker Courant* (4 augustus 1917).

⁴⁵ ‘Van Heinde en Verre’, *De Urker Courant* (13 oktober 1917).

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

op zee, en een gedwongen brandstoftekort: het waren de elementen van de Nederlandse “oorlogsmoeheid”; zo ook in *De Urker Courant* anno 1917.

De derde fase werd al eerder “Schok & Afschuw” genoemd. Deze periode in de berichtgeving viel samen met het toenemende geweld dat Nederlandse zeelieden ervoeren, vooral na de uitbraak van de onbeperkte duikbootoorlog op 1 februari 1917. Deze fase kende dus enige overlap met de tweede, maar het is eenvoudig in te zien dat thema’s als “oorlogsmoeheid” en “schok & afschuw” elkaar geenszins uitsluiten. Het grote verschil tussen de twee was dan ook de confrontatie met oorlogsgeweld. Veel berichten in *De Urker Courant* tijdens de twee laatste oorlogsjaren gingen over getorpedeerde, gezonken of op andere wijze aangevallen Nederlandse schepen. In het begin waren dit vaak kleine berichten dat er een logger⁴⁸ door een Duitse onderzeeër getorpedeerd was, en dat een andere maar net kon ontkomen.⁴⁹ Op 30 juni verscheen er een bericht over zeven tot zinken gebrachte Nederlandse schepen.⁵⁰ Ook op 22 september 1917 werd er bericht over een logger die door de Duitsers tot zinken was gebracht, maar niet voordat de Duitsers een ‘strooptocht’ startten en het schip van alle mogelijk bruikbare voorwerpen hadden ontdaan.⁵¹ Op 11 en 25 mei 1918 verschenen er soortgelijke berichten over Nederlandse schepen die soms urenlang door Duitse vliegtuigen onder vuur werden genomen.^{52 53} In de oorlogsberichtgeving werd er nog wel gesproken van ‘Duitschland’ en ‘Engeland’, maar bij dit soort daden werd het aangedane geweld steeds persoonlijker en tragischer weergegeven.

De persoonlijke en tragische aard van het oorlogsgeweld werd groots uitgelicht in de krant van 5 mei 1917. Er werd geschreven dat een Engelse vliegenier in de nacht van 29 op 30 april zes bommen boven Zierikzee had geworpen. Er werd stilgestaan bij de ravage in de getroffen straat, maar des te meer nog bij de dodelijke slachtoffers van het incident, namelijk de familie Leydekker. Vader, moeder en kind waren op slag dood en hun lichamen werden verminkt in de straat aangetroffen.⁵⁴ Hoewel dit een tragisch ongeval was en een fout aan de kant van de vliegenier, werd er ruim stilgestaan bij de afkomst van vader Leydekker. Hij kwam namelijk uit Transvaal – nu in het huidige Zuid-Afrika – en was tijdens de Boerenoorlog tussen de Engelsen en de blanke Afrikanen naar Nederland gemigreerd.⁵⁵ Ondanks dit ‘gebruikte hij het liefst nog Engelsche grondstoffen voor zijn bedrijf en kon geen kwaad van de Engelschen hooren.’⁵⁶ Het is niet onredelijk dat *De Urker Courant* uitgebreid stil stond bij dit incident, omdat het een van de weinige

⁴⁸ Loggers waren zeewaardige zeevissersvaartuigen en waren meestal gemaakt van hout en aangedreven door zeilen.

⁴⁹ ‘Visschersschepen tot zinken gebracht’, *De Urker Courant* (12 mei 1917).

⁵⁰ ‘Duitschland en de 7 getorpedeerde Nederlansche schepen’, *De Urker Courant* (30 juni 1917).

⁵¹ ‘Logger tot zinken gebracht’, *De Urker Courant* (22 september 1917).

⁵² ‘Van Heinde en Verre’, *De Urker Courant* (11 mei 1918).

⁵³ ‘Van Heinde en Verre’, *De Urker Courant* (25 mei 1918).

⁵⁴ ‘Bommen boven Zierikzee geworpen’, *De Urker Courant* (5 mei 1917).

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

directe aanvallen op Nederlands grondgebied was tijdens de oorlog. Een andere –wellicht versterkende– reden zou de al eerdergenoemde sterke pro-Boerse gezindheid op Urk kunnen zijn. In zijn bijdrage aan de bundel *De Kogel door de kerk?* schreef amateurhistoricus Albert van Urk dat de eilandbewoners de Zuid-Afrikaanse Boeren een warm hart toedroegen.⁵⁷ Hij beweerde ook dat er twee onderwijzers op Urk tegen de Engelsen hadden gevochten in de Boerenoorlog, ‘terwijl een derde [lid] van het onderwijzerskorps zelf uit Zuid-Afrika afkomstig was.’⁵⁸ Albert van Urk noemt echter geen bronnen of namen, waardoor dit giswerk blijft. Gezien het schoolhoofd R. Jansma pas in 1900 (aan het eind van de Boerenoorlogen) vanaf Texel overgeplaatst werd naar Urk, is het onwaarschijnlijk dat hij een van de drie was, maar het is ook onwaarschijnlijk dat zijn visie op de Boeren en op Engeland geen invloed onderging van zijn lerarenstaf.

De *Urker Courant* van 31 augustus 1918 oversteeg echter alle andere berichten van “Schok”. Dit was wanneer de “Afschuw” uit de “Schok en Afschuw” van deze fase op haar hevigst merkbaar was, namelijk in de berichtgeving over de dood van Toon Bakker. Net als vele kranten schreef *De Urker Courant* zelf geen bericht hierover, maar nam de sectie ‘Een historie zonder commentaren’ van de *Visscherij Courant* van 17 augustus over. Deze kende een interessante driedeling. Hierbij werd eerst het verhaal verteld van Toons vader, Evert Bakker, die in 1873 twaalf Duitsers van de verdrinkingsdood redde nabij het Duitse Waddeneiland Norderney.⁵⁹ Vervolgens volgde een kort bericht waarin het reeds bekende nieuws (uitgaand van de openingswoorden ‘Onze lezers weten, wat er op 7 Augustus 1918 gebeurd is’) over Toon Bakkers dood werd herhaald: zijn schip, de “Krommenie I” werd door een Duitse duikboot met granaten beschoten, waardoor Bakker omkwam.⁶⁰ Vervolgens werd de duikboot als lafhartig omschreven met het ironische ‘De Duitse duikboot verdween na die heldendaad’.⁶¹ De impact van Toons dood werd in het derde bericht zeer tragisch neergezet door een rouwende vader te omschrijven die dit zou zien als de Duitse dank voor zijn heldendaad uit 1873: ‘Zóó deed ik hun, –zóó behandelen ze mij! *Ik* redde hun schipbreukelingen met levensgevaar, *zij* doodden lafhartig mijn zoon...’⁶² Na deze gebeurtenis was de Schok overgeslagen in Afschuw, en de berichtgeving over de oorlog zou de rest van het conflict een sombere en bittere toon blijven houden.

Ook is er tijdens het onderzoek bijgehouden in hoeveel artikelen kritisch al dan niet sympathiek werd geschreven over de verschillende oorlogvoerenden.⁶³ De criteria hiervoor zijn niet rigide, maar er is voornamelijk gekeken naar omschrijvingen van heldhaftige al dan niet

⁵⁷ Urk, ‘Elba in de Zuiderzee’, 45.

⁵⁸ Ibidem, 44–45.

⁵⁹ ‘Een historie zonder commentaren’.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Zie de ‘Bijlage’ voor een verdere toelichting van de gebruikte methode en de categorisering van de artikelen.

nobeledaden door bepaalde legers of onderdelen daarvan. De berichten over door oorlogvoerenden aan Nederland toegebrachte menselijke of materiële schade worden geschaard onder 'kritische berichtgeving'. Vooral wanneer deze berichten uitgebreid behandeld werden. Wanneer een krant met een sterk beperkt aantal pagina's meer dan de gebruikelijke ruimte besteedt aan een nieuwsbericht, zegt dit ook iets over het belang dat gehecht werd aan de betekenis of ernst van zulke gebeurtenissen. Opmerkelijk aan deze cijfers is dat, hoewel er een splitsing is tussen het aantal kritische artikelen over de geallieerden (Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten) enerzijds en Duitsland anderzijds, bijna alleen Duitsland onderwerp is van de sympathieke artikelen. Duitsland was het onderwerp van negen sympathieke berichten, terwijl er slechts één artikel over de V.S. verscheen in 1914. Bijzonder is dat de berichten sympathie voor Duitsland allen uit het jaar 1914 en de eerste helft van 1917 komen. Na deze periode ontvangt geen land meer sympathie in de berichtgeving en klinkt er slechts nog kritiek. Waar de geallieerden in 1917 en 1918 tezamen vijf keer kritiek ontvangen, is dit aantal voor Duitsland tien. Vrijwel al deze berichten zijn gerelateerd aan de onbeperkte duikbootoorlog.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kende *De Urker Courant* drie verschillende fasen in haar berichtgeving over dit conflict, namelijk "Morele superioriteit van neutraliteit", "Oorlogsvermoeidheid" en "Schok en Afschuw". Een bijzondere bevinding is de verhouding van *De Urker Courant* tot Duitsland als oorlogvoerende. Aanvankelijk leek de *Courant* Duitsgezind, gezien zij het land in de laatste zes maanden van 1914 tot zevenmaal toe sympathiek behandelde. Alleen de Verenigde Staten kregen een sympathieke behandeling, en dat is nog in de tijd dat zij – net als Nederland – neutraal was. Na het uitbreken van de onbeperkte duikbootoorlog in 1917 keert het tij voor de berichtgeving over Duitsland, en komt Duitsland vanaf juni 1917 tot het eind van de oorlog alleen nog kritisch in krantenartikelen voor. In tegenstelling tot de andere belligerenten wordt Duitsland in *De Urker Courant* zodanig buitenproportioneel uitgelicht dat er geconcludeerd kan worden dat de *Courant* steeds kritischer over Duitsland. Het spreekt ook van de afschuw die de redactie (en wellicht heel Urk) ontwikkelde ten opzichte van de wereldoorlog. Er kan zodanig geconcludeerd worden dat er steeds kritischer over Duitsland werd geschreven. De verandering naar een anti-Duits sentiment staat in contrast met Kuypers (voorzichtige) pro-Duitse houding. Deze zal besproken worden in het volgende hoofdstuk. Het uitblijven van positieve berichten over de geallieerden wijst er ook op dat alle goede wil richting de geallieerden die de redactie van *De Urker Courant* bezat langzaam afgestompt werd door de oorlog.

Hoofdstuk 3: De gereformeerde gemeenschap en berichtgeving over de Eerste Wereldoorlog

De berichtgeving van *De Urker Courant* werd sterk beïnvloed door haar antirevolutionaire grondslag. In het eerste hoofdstuk werd duidelijk dat redactieleden antirevolutionair waren gekleurd of zelfs politiek actief waren namens de ARP. Daarnaast was *De Standaard* een van de meest gerefereerde kranten in de Urker periodiek. *De Standaard* was echter niet zomaar een krant: dit was hét antirevolutionaire dagblad van Nederland. Men zou verwachten dat het daardoor ook een spreekbuis zou zijn voor de ARP, maar de krant was in 1872 opgericht door Abraham Kuypers en werd tot Kuypers dood door hem geredigeerd. Niet alleen was hij oprichter van de antirevolutionaire krant en partij, maar onder zijn leiding splitsten veel Nederlands Hervormden zich in 1886 af om zo de bevindelijk-gereformeerde Gereformeerde Kerken in Nederland te vormen. Volgens Albert van Urk behoorde ruwweg tachtig procent van de Urker bevolking tot dit kerkelijk genootschap.⁶⁴ Om de berichtgeving in *De Urker Courant* tijdens de Eerste Wereldoorlog te begrijpen en onderzoeken moet er daarom gekeken worden naar de man die volgens mediahistoricus Huub Wijfjes ‘oprichter van zo’n beetje de complete gereformeerde zuil’ was.⁶⁵ Gezien het antirevolutionaire karakter van *De Urker Courant* en de invloed die Kuypers uitoefende via *De Standaard* op de gereformeerde zuil zullen we onderzoeken wat Kuypers mening was over de neutraliteit van Nederland. Ook zullen we een open brief uit 1915 van de dominee H. Koffyberg aan de ARP behandelen die kritiek uitte op de berichtgeving van *De Standaard* over de wereldoorlog.

Voordat ik de bronnen behandel moeten we dit idee van een gereformeerde ‘gemeenschap’ of ‘zuil’ kaderen. In de inleiding van deze scriptie werd Nederland een ‘verzuilde samenleving’ genoemd. Eerder in dit hoofdstuk werd ook de term ‘zuil’ gebruikt. Het gebruik van zulke termen valt echter meer toe te schrijven aan hun culturele zeggingskracht dan aan hun wetenschappelijke bruikbaarheid. In 1993 schreef de socioloog Staf Hellemans in zijn bijdrage aan de bundel *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* nog dat er drie bruikbare betekenissen zijn van het woord “verzuiling”, die ook elk kunnen dienen als elementen of factoren van verzuiling die los kunnen voorkomen.⁶⁶ De eerste betekenis is de sociologische betekenis van verzuiling, namelijk ‘de organisatorische uitbouw van een subcultuur’.⁶⁷ Deze betekenis staat centraal wanneer zuilen *an sich* worden bestudeerd en kan in zeer uiteenlopende

⁶⁴ Urk, ‘Elba in de Zuiderzee’, 44.

⁶⁵ Wijfjes, ‘Digitaal zoeken naar de geest van driestar Abraham Kuypers | Koninklijke Bibliotheek’.

⁶⁶ Staf Hellemans, ‘Zuilen en verzuiling in Europa’, in: Uwe Becker ed., *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* (Amsterdam 1993) 121-150, aldaar 137.

⁶⁷ Ibidem.

contexten floreren als 'hoogtepunten van niet-territoriaal gesegmenteerde groepsvorming'.⁶⁸ De tweede betekenis is de opdeling van een hele maatschappij in zuilen. Deze betekenis gaat het sterkst in op "verzuiling" als metafoor voor de samenleving, namelijk dat het gewicht daarvan evenredig gedragen wordt door de verschillende zuilen.⁶⁹ De derde betekenis valt te omschrijven als '(verzuilde) consensusdemocratie'.⁷⁰ Dit wordt vaak gezien als 'het gemeenschappelijk politiek dak, dat de zuilen zouden dragen'.⁷¹ Dit element zorgt voor pacificatie tussen de verschillende zuilen en bestaat wanneer de leiders van de zuilen in tijden van crisis in de politieke sfeer besluiten om niet de confrontatie aan te gaan, maar om samen te werken.

Ondanks het wetenschappelijk gebruik van deze terminologie zijn er de afgelopen paar decennia vraagtekens gezet bij de historische bruikbaarheid van de termen 'zuil' en 'verzuiling'. In de bundel *Achter de zuilen* uit 2014 schrijft historicus Peter van Dam dat verzuiling een kader is dat achteraf pas op het verleden van de Nederlandse samenleving toegepast.⁷² Het was oorspronkelijk bedoeld als karikatuur van de Nederlandse samenleving en als retorisch metafoor om te waarschuwen voor een 'verzuiling' van de eigen gemeenschap.⁷³ Van Dam definieert verzuiling als: 'het verschijnsel dat een maatschappij uiteenvalt in scherp gescheiden levens- en wereldbeschouwelijke groeperingen, welke scheiding zich in alle facetten van het maatschappelijk leven doen gelden.'⁷⁴ De term was volgens Van Dam een karikatuur van het verleden, maar 'verzuiling' veranderde door politisering en wetenschappelijk gebruik van een karikatuur tot een zelfomschrijving.⁷⁵ Van Dam gebruikt liever de term 'zwarte gemeenschappen'.⁷⁶ Dit waren 'eigen netwerken van organisaties' die vanaf het einde van de negentiende eeuw werden opgebouwd.⁷⁷ Het 'zwarte' betekent dat gemeenschappen veel sociale verplichtingen kenden en 'een grote nadruk op de relaties binnen de eigen groep' legden 'door een omvangrijk netwerk van gelijkgezinde organisaties en door een brede claim op de identiteit van hun leden'.⁷⁸ Hoewel Van Dam niet de term 'zuil' gebruikt, komt zijn definitie voor een 'zwarte gemeenschap' sterk overeen met Hellemans' eerste betekenis van 'verzuiling'. Of er nu gesproken wordt over een 'zuil' of een 'gemeenschap' maakt voor de casus Urk dus weinig uit: zij (en *De Urker Courant*) maakten klaarblijkelijk deel uit van de gereformeerde/antirevolutionaire gemeenschap.

⁶⁸ Hellemans, 'Zuilen en verzuiling in Europa', 137.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem, 139.

⁷¹ Ibidem, 137.

⁷² Peter van Dam, 'Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis', in: Peter van Dam, James Kennedy en Friso Wielenga ed., *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam 2014) 31-53, aldaar 44.

⁷³ Ibidem, 39.

⁷⁴ Ibidem, 42.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, 33.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

Voor de wetenschappelijke accuratesse zal echter vanaf nu gesproken worden over een 'gemeenschap' in plaats van een 'zuil'.

Wat was dan Abrahams Kuypers positie in deze gemeenschap en in eigen partij ten tijde van de Eerste Wereldoorlog? Toen de oorlog eenmaal uitbrak had Kuyper slechts een enkele periode als voorzitter van de ministerraad mogen dienen, namelijk van 1901 tot 1905. Er waren tijdens zijn leven echter meerdere antirevolutionaire kabinetten. Hoe was het mogelijk dat de partijleider slechts leiding gaf aan een van die kabinetten? Hoewel Kuyper heel zijn leven een van de meest prominente antirevolutionairen bleef, was hij niet geliefd in zijn eigen partij. Volgens historici Geert Schutte en Dirk Kuiper was Kuyper geen prettig persoon om mee samen te werken: 'Hij riep heftige emoties op en hij was niet zelden een onmogelijk mens. Hij was een rebel en een breker [...]'⁷⁹ Zijn langdurige succes bleek echter uit de rest van deze zin: '[...] maar hij was ook een bouwer, de vormer van een volksdeel, waarvoor hij een plaats vroeg in een mee door hem gemoderniseerd Nederland.'⁸⁰ Hoewel zijn eigen partij hem niet meer kon uitstaan was Kuyper voor de achterban nog steeds de belichaming van de gereformeerde gemeenschap. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1913 was er dan ook geen geschiktere kandidaat te vinden dan Kuyper zelf, want hij werd 'door de achterban op handen gedragen'.⁸¹ Deze hing aan zijn lippen, wanneer hij in zijn driestarren in *De Standaard* –Kuypers spreekbuis– zijn opinie aan de man bracht.

Het feit dat *De Standaard* een van de meest geciteerde kranten in *De Urker Courant* is maakt Kuypers mening over de oorlog en oorlogvoerenden van belang. Wat was volgens Kuyper de juiste positie van Nederland tijdens dit conflict? Op 23 december 1916 verscheen in het Duitse weekblad *Die Woche* een opstel van Kuypers hand waarin hij dit haarfijn uiteenzette. Deze verscheen oorspronkelijk in het Duits, maar in 1917 werd er een vertaalde versie uitgegeven door uitgeverij J.H. Kok in Kampen. In zijn opstel stelt hij dat de positie van Nederland wordt bepaald door een tweeledig vraagstuk: enerzijds terugkijkend naar het verleden en anderzijds uitkijkend naar de toekomst.⁸² Terugkijkend op het verleden concludeert Kuyper dat Nederland altijd meer Fransgezind dan Duitsgezind is geweest: het vorstenhuis draagt eerst de naam Oranje, en dan pas Nassau; het van oorsprong Franse calvinisme vormde de kern van de Nederlandse identiteit; en de bestuurlijke taal is altijd een Romaanse taal geweest.⁸³ Nederlanders hebben altijd neergekeken op de Duitsers, terwijl de Fransen de taal van cultuur, bestuur en beschaving bezaten.⁸⁴ Pas na het afwerpen van de waarden van de Franse Revolutie en Napoleon oefende de

⁷⁹ Dick Th. Kuiper, ed., *Het kabinet-Heemskerck: 1908 - 1913*. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800 18 (Zoetermeer 2010) 11.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ George Harinck, 'De Antirevolutionaire Partij 1905-1918', in: George Harinck, R. Kuiper en Peter Bak ed., *De Antirevolutionaire partij 1829-1980*. Passage Reeks 16 (Hilversum 2001) 123-156, aldaar 145.

⁸² Abraham Kuyper, *De positie van Nederland* (Kampen 1917) 3.

⁸³ Ibidem, 4-5.

⁸⁴ Ibidem, 6.

'hooge kultuur' die zich in Duitsland ontwikkelde 'een zeer sterke aantrekkingskracht uit op onze hoogerstaande bevolking'.⁸⁵

Volgens Kuyper was het realistisch om te bedenken dat Nederland geen leidende positie meer kon innemen in de wereld. Die positie was volgens hem door Engeland overgenomen. Hoewel Kuyper beweerde dat Nederland 'het werkelijk groote' in Engeland waardeerde, zei hij dat Engeland vooral dingen van Nederland heeft afgenomen.⁸⁶ Samen met Frankrijk hebben zij Nederland altijd bevochten en belemmerd, terwijl Duitsland dat anno 1916 nog niet had gedaan.⁸⁷ Hoewel Nederlanders volgens Kuyper wel behoorden tot de Germaanse stam, waren ze daarmee niet meteen Duitsgezind: zij stonden 'tegenover de Romanen [...] als Germanen, tegenover de Hoogduitschen als Nederduitschen'.⁸⁸ De vraag voor Nederlanders was dan ook niet tot welke stam zij moesten behoren, maar welk volk de grootste dreiging vormde voor de Nederlandse zelfstandigheid. Volgens Kuyper was dat echter 'The British Empire'.⁸⁹ Deze vormde met haar vloot het grootste gevaar voor Nederlandse belangen, vooral nadat zij een bondgenoot was van Japan.⁹⁰ Frankrijk vormde volgens Kuyper geen geduchte tegenstander meer. Ondertussen rezen er andere grote rijken op, zoals die van Rusland en ook Azië is 'nu door Japan ten leven gewekt'.⁹¹ Kuyper zag dan ook het liefst niet 'dat de Centrale mogendheden, met wie wij verwant zijn, en wier lot ook ons lot beheerscht, ook maar een duimbreedte teruggedrongen worden'.⁹² De enige reden om zich 'pro-Duitsch' te verklaren was volgens Kuyper om 'een herhaalde stijging der Britsche wereldmacht' te voorkomen, om zo Nederlandse belangen te beschermen.

Dit pragmatische, weloverwogen opstel van Abraham Kuyper verscheen in 1916, maar in 1915 verscheen er juist een kritiek op de berichtgeving van Kuypers krant *De Standaard* over de oorlog. Deze *Open brief aan de Antirevolutionaire Partij over de oorlogs-beschouwing van "De Standaard"* was geschreven door een predikant uit Muiden, genaamd H. Koffyberg. Gezien Kuypers onwrikbare positie in de partij is het bijzonder dat hij op deze manier ook in het openbaar werd bekritiseerd, gezien dit over het algemeen alleen intern de ARP gebeurde. In deze uitgebreide brief –met de pakkende titel *Gij, Calvinisten...*– wijst Koffyberg *De Standaard* terecht op basis van haar eigen calvinistische beginselen. In de krant 'komt een ongemotiveerde sympathie en antipathie voor partijen in dezen reuzenstrijd telkens tevoorschijn'.⁹³ Daarbij werd Duitsland een hand boven het hoofd gehouden, terwijl 'Engeland's zaak [...] altoos door haar

⁸⁵ Kuyper, *De positie van Nederland*, 7.

⁸⁶ Ibidem, 10.

⁸⁷ Ibidem, 11.

⁸⁸ Kuyper, *De positie van Nederland*.

⁸⁹ Ibidem, 14.

⁹⁰ Ibidem, 15.

⁹¹ Ibidem, 16.

⁹² Ibidem.

⁹³ H Koffyberg, *Gij, Calvinisten... Open brief aan de Antirevolutionaire Partij over de oorlogs-beschouwing van "De Standaard"* (Amsterdam 1915) 40.

nauwkeurig [*wordt*] gecritiseerd, en in lang niet malschen toon misprezen, zoodat ten slotte “alles valsch” is aan Engeland’s zijde’.⁹⁴ Hij vroeg zich af waar de kritiek was op Duitsland toen deze de neutraliteit van België schond. Dit zou *De Standaard* hebben afgedaan als een keuze uit ‘noodstand’ aan de kant van Duitsland.⁹⁵ Niet alleen de Britse regering en militaire keuzes werden bekritiseerd, maar ook Frankrijk werd vanuit een ‘ter dege antirevolutionaire’ gedachte sterk bekritiseerd.⁹⁶

Volgens Koffyberg was de juiste houding voor een krant met calvinistische grondslag er een die niet voor een bepaald land is. Volgens Koffyberg moest Kuyper zichzelf goed te rade gaan, gezien hij in 1874 nog gezegd zou hebben dat Engeland als ‘leidsvrouw van Europa’s volken in den strijd tegen geloofsvervolging en staatkundige dwingelandij’ zou moeten zijn.⁹⁷ Dit was niet om te zeggen dat Nederland pro-Engels moest zijn in plaats van pro-Duits. Volgens Koffyberg ‘is een goed Calvinist in deze dagen niet pro-Duitsch, noch pro-Engelsch, maar pro-recht, gelijk dat in het Recht Gods gefundeerd ligt, en klem moet gegeven worden op consciëntiën van vorsten en volken’.⁹⁸ Vanuit een sterk confessionele basis wou Koffyberg het liefst een neutraal Nederland die volgens ‘het Recht Gods’ zich inzette om dat ‘recht’ te waarborgen. Niet alleen van staten, maar ook van mensen, want als dit recht namelijk niet meer gold voor staten zouden uiteindelijk mensen hun hoop op het recht verliezen.⁹⁹ Koffyberg hoopte in 1915 al dat *De Standaard* en daarmee ook Kuyper zich minder zouden scharen achter staten en meer achter het ideaal van recht doen.

Wat tonen deze twee bronnen aan? In de gereformeerde gemeenschap was de stem van Kuyper waarschijnlijk wel het luidst en duidelijkst te horen, maar er waren ook gereformeerden die in het openbaar zich verzetten tegen het gevestigde narratief en die dus afweken van de partijlijn. Hoewel Kuyper eind 1916 wel eerlijk uitkwam voor zijn voorkeur voor een van de oorlogvoerende kanten, deed dit niets af aan de kritiek die vanuit eigen gemeenschap geleverd kon worden. Zoals in het vorige hoofdstuk gelezen kon worden valt deze kritiek ook aan te merken op *De Urker Courant*: zij bleek alleen sympathieke berichtgeving over Duitsland te plaatsen, terwijl alleen de Amerikanen aan geallieerde zijde in één enkele editie in positieve zin worden genoemd. Dit was uiteraard nog voor hun entree tot het oorlogstoneel en vóór de onbeperkte duikbootoorlog die Duitsland meer kritiek opleverde dan alle geallieerden bij elkaar, waardoor de *Courant* afweek van de vermeende pro-Duitse houding van *De Standaard* en Kuyper zelf. Desalniettemin blijft het punt staan dat *De Urker Courant*, net zoals Koffyberg omschreef, geen

⁹⁴ Koffyberg, *Gij, Calvinisten*, 40.

⁹⁵ *Ibidem*, 20.

⁹⁶ *Ibidem*, 40.

⁹⁷ *Ibidem*, 41.

⁹⁸ *Ibidem*, 44.

⁹⁹ *Ibidem*, 46.

goed woord overhad voor de Engelsen en Fransen terwijl deze wel kritiek ontvingen. Hoewel Koffyberg het niet eens was geweest met dit soort 'oorlogs-beschouwing', betekende dit wel dat *De Urker Courant* in haar berichtgeving over de geallieerden de partijlijn van *De Standaard* bleef volgen.

Conclusie

In hoeverre bleef *De Urker Courant* tijdens de Eerste Wereldoorlog onpartijdig in haar berichtgeving over de oorlogvoerenden? Met deze probleemstelling begon dit onderzoek en daarmee eindigt het ook. We hebben geconcludeerd dat *De Urker Courant* niet door Urkers zelf, maar door de notabelen van het eiland werden geschreven. Deze baseerden zich bovendien in sterke mate op een politieke en religieuze voorkeur, respectievelijk het antirevolutionaire en het gereformeerde. Dit onderzoek heeft drie fasen geconstateerd in de berichtgeving over de Eerste Wereldoorlog in de jaargangen van 1914, 1917 en 1918. Hieruit viel te concluderen dat *De Urker Courant* in eerste instantie uitging van de morele superioriteit van neutraliteit om vervolgens te gaan lijden aan “oorlogsmoeheid”. Ten slotte zorgde de opeenhoping van geleden oorlogsdaden en oorlogsgeweld voor “schok” en later ook voor “afschuw”. De dood van Toon Bakker verzegelde de overgang naar deze laatste fase.

De Urker Courant volgde een tijd lang wel de partijlijn, zoals Abraham Kuypers die uitdroeg, maar door het toenemende oorlogsgeweld kon de periodiek van het vissersdorp de kritiek richting Duitsland niet meer tegenhouden. Zij volgen hierin echter niet het voorbeeld van Kuypers criticus dominee Koffyberg, gezien *De Urker Courant* tegen het einde van de oorlog geen calvinistisch streven naar onpartijdige rechtvaardigheid uitdroeg. De berichten in de *Courant* gingen vooral over de verschrikkingen die Nederland en de Urkers werden aangedaan, waarbij religieuze overtuigingen de kritische berichtgeving geenszins leken te hinderen. Hoewel de berichtgeving altijd vooral gericht leek op Duitsland, was er na juni 1917 een duidelijke breuk tussen positieve en kritische berichten te zien. Vooral na mei 1918 verschenen er steeds meer kritische berichten over Duitsland terwijl de kritiek op de geallieerden stagneerde, maar nooit omsloeg naar positieve berichtgeving. Aan het eind van de oorlog leek de redactie van *De Urker Courant* oorlogsmoe, en Urk was dat waarschijnlijk ook.

Dit onderzoek begon met een wens om het lokale perspectief van Nederland en de Eerste Wereldoorlog te belichten. De verwachting was om deze scriptie volledig te besteden aan de lokale bronnen, maar bijzonder genoeg was ook de casus Urk te verbinden met personen en kwesties op nationaal niveau. Gezien dit onderzoek begon met de historiografie over het nationale aspect en het onderzoek ook eindigde bij bronnen van nationale actoren zouden de vragen gesteld kunnen worden: ‘In hoeverre was dit een “lokaal verhaal”?’ Het antwoord lijkt na dit onderzoek duidelijk: er bestaan geen strikt lokale verhalen. Met een goed onderzoek kan elke lokale casus de interesse van de heemkundigen overstijgen en een diepgaander beeld geven over het neutrale Nederland in de Eerste Wereldoorlog. Voor het vervolgonderzoek zouden idealiter meerdere “lokale” casussen onderzocht worden. Dit kunnen onderzoeken zijn naar berichtgeving in de andere lokale/regionale kranten, maar ook onderzoeken naar politieke

partijen en hun positie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Specifiek kan worden voorgesteld om andere vissersplaatsen te onderzoeken, om zodoende een raamwerk te creëren waarmee iets gezegd kan worden over de context van vissersgemeenschappen in de Eerste Wereldoorlog.

Bijlage

Toelichting OCR-methode & resultaten ‘kritische’ en ‘sympathieke’ berichtgeving

Tijdens het onderzoek naar *De Urker Courant* werden de behandelde bronnen onderworpen aan een *close reading*-methode. Om het onderzoek te vergemakkelijken zijn de bronnen ook gedigitaliseerd. Dit heeft als voordeel dat de bronnen ook buiten het archief beschikbaar worden. Wanneer dit gecombineerd wordt met *Optical Character Recognition* (OCR), ofwel optische tekenherkenning wordt het ook mogelijk de tekst van deze digitale versie te doorzoeken. Naast de *close reading* werd elke tekst ook doorzocht met bepaalde zoektermen om duidelijk te maken welke van deze termen in *De Urker Courant* het vaakst voorkwamen. Zo werd er gezocht op onderwerpen die expliciet verbonden waren aan de oorlog, zoals ‘duikboot’, ‘onderzeeër’, ‘vliegtuig’, ‘mijn’, ‘leger’, ‘marine’, en ‘torpedo’. Er zijn meer termen die in verband gebracht kunnen worden met de Eerste Wereldoorlog, maar de genoemde termen hadden betrekking tot de ervaringen van vissers op de Noordzee en ook tot de ervaringen van Nederland tijdens de oorlog. Deze zoektochten leverden echter geen systematisch interessante data op over het gebruik van de termen. Wanneer er al toename of afname van het gebruik van een term voorkwam, viel dit ook toe te schrijven aan de frequentie van de incidenten waar deze termen mee verbonden leken. Kortgezegd week de berichtgeving in *De Urker Courant* over zulke voorwerpen of concepten niet af van de nieuwsverslaggeving op nationaal niveau.

Naast de eerdergenoemde zoektermen werd er ook in elke krant gezocht op de namen van de oorlogvoerenden en de diverse afgeleide benamingen voor hun soldaten. Hierbij was het vaak voldoende om de zoekterm deels in te vullen. Bij Duitsland was het bijvoorbeeld voldoende om te ‘duits’ in te vullen, omdat daarmee elk woord dat deze term bevatte gevonden werd. Denk aan ‘Duitschland’, maar ook ‘Duitschers’ en ‘Duitsche’. Een bijzondere vermelding is dat hierdoor ook stevast de terugkerende advertentie voor een zalf tegen ‘huiduitslag’ zich onder de zoekresultaten bevond omdat er technisch gezien ook ‘duit’ en ‘duits’ in zit. Om variatie in de spelling te anticiperen werd er gezocht op ‘duits’ en niet op ‘duitsch’, omdat daarmee mogelijke variaties zonder de ‘-sch’-spelling gemist zouden kunnen worden. Voor Groot-Brittannië werd gezocht op de termen ‘brit’ en ‘engel’, omdat hiermee ‘Britten’, ‘Brittanië’, ‘Engeland’, ‘Engels’, en ‘Engelsch(en)’ gevonden konden worden. Voor Frankrijk was dit ‘fran’, zodat niet alleen de naam van het land, maar ook de afleiding ‘Frans(ch)’ gevonden zou kunnen worden. De bijzondere uitzondering waren de Verenigde Staten van Amerika, omdat hier vaak de term ‘Amerikanen’ gangbaar is om naar hen te verwijzen. Daarom werden hier de termen ‘V.S.’, ‘amerika’, ‘verenig’ en ‘staten’ gebruikt.

Door deze OCR-methode konden artikelen die spraken over de oorlogvoerenden snel en methodisch opgespoord worden. Vervolgens werden deze zoekresultaten gekoppeld aan de uitgebreide aantekeningen over elke editie van *De Urker Courant* waardoor enkele dingen duidelijk werden, waaronder dat de *Courant* voornamelijk berichten schreef of plaatste over Duitsland, en dat deze na juni 1917 definitief veranderden van ‘sympathiek’ naar ‘kritisch’. Straks volgt een overzicht van de edities en hun indeling in ‘kritisch’/‘positief’ en de betreffende belligerent. Eerst is het verstandig te kijken naar de termen ‘kritisch’ en ‘sympathiek’ en wat deze in dit onderzoek betekenen. Wanneer een bericht over een oorlogvoerende van de Eerste Wereldoorlog kritiek uit op het beleid of handelen van een oorlogvoerende of (een onderdeel van) haar leger, zal dit bericht als ‘kritisch’ beoordeeld worden. Gezien de beperkte ruimte die *De Urker Courant* kon bieden moesten berichten hun plaatsing verdienen. Wanneer er herhaaldelijk over een bepaalde tactiek of bepaald incident wordt geschreven, of wanneer deze omvangrijker wordt behandeld dan andere berichten, zegt dat iets over de waarde die aan het bericht en de boodschap daarvan toegekend werd. Een kritisch bericht is daarom een bewuste keuze aan de kant van de redactie om een kritisch geluid toe te laten in de *Courant*. Dit gaat ook op voor ‘sympathieke’ berichten. Als een oorlogvoerende of een leger of actor daarvan op positieve wijze wordt afgebeeld wordt dit als ‘sympathiek’ gezien. Hierbij wordt het vermelden van nobele daden van soldaten of het positief schrijven over bepaalde actoren of regeringen als ‘sympathiek’ gezien.

Hieronder volgt de verdeling tussen ‘kritische’ en ‘sympathieke’ berichten en de onderlinge verdeling daarvan tussen de oorlogvoerende landen. De sympathieke berichten gaan vrijwel exclusief over Duitsland, waarbij de Verenigde Staten in één editie ook positief worden afgebeeld.

‘Kritische’ berichtgeving over de oorlogvoerenden:

Duitsland	Engeland	Frankrijk	Verenigde Staten
1914	1914	1914	1914
8 augustus 12 september 19 september 26 september 10 oktober 17 oktober	29 augustus 21 november 28 november	8 augustus 15 augustus 19 september 26 september	---

1917	1917	1917	1917
12 mei 9 juni 22 september 29 september	1 maart 5 mei 29 september	---	1 maart 29 september
1918	1918	1918	1918
11 mei 25 mei 6 juli 31 augustus 26 oktober 9 november	---	---	---

'Sympathieke' berichtgeving over de oorlogvoerenden:

Duitsland	Engeland	Frankrijk	Verenigde Staten
1914	1914	1914	1914
15 augustus 22 augustus 5 september 19 september 26 september 21 november 28 november	---	---	3 oktober
1917	1917	1917	1917
1 maart 23 juni	---	---	---
1918	1918	1918	1918
---	---	---	---

Deze tabellen visualiseren de veranderingen in de berichtgeving van *De Urker Courant*, welke in hoofdstuk 2 uitgebreid besproken zijn. Het valt duidelijk te zien dat de meeste berichten over Duitsland geschreven worden en daarmee ook de berichten die een mening uiten over dit land. Opvallend is dat in 1918 geen oorlogvoerende meer de expliciet 'sympathieke' berichtgeving genoot in de *Courant*. Voor verdere conclusies wordt u verwezen naar hoofdstuk 2.

Bibliografie

Bronnen:

- 'Alle Antirevolutionairen stemmen woensdag 3 juli op de zeventiende lijst van het stembiljet nummer 1', *De Urker Courant* (29 juni 1918).
- 'Bommen boven Zierikzee geworpen', *De Urker Courant* (5 mei 1917).
- 'De Europeesche Oorlog', *De Urker Courant* (8 augustus 1914).
- Drijver, F.W., 'Wat ik hoorde en zag over de grenzen', *De Urker Courant* (8 augustus 1914).
- 'Duitschland en de 7 getorpedeerde Nederlansche schepen', *De Urker Courant* (30 juni 1917).
- 'Een historie zonder commentaren', *De Urker Courant* (31 augustus 1918).
- Feith, Jan, 'Interneerings-ellende op Urk', *Algemeen Handelsblad* (4 januari 1916).
- Kiesraad, 'Verkiezingsuitslagen - Provinciale Staten - 22 april 1931 - Urk' (versie 18 maart 2019), <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/PS19310422/679240> (18 maart 2019).
- Kiesraad, 'Verkiezingsuitslagen - Tweede Kamer - 2 juli 1918 - Urk' (versie 18 maart 2019), <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK19180702/618448> (18 maart 2019).
- Koffyberg, H., *Gij, Calvinisten.... Open brief aan de Antirevolutionaire Partij over de oorlogs-beschouwing van "De Standaard"* (Amsterdam 1915).
- Kuyper, Abraham, *De positie van Nederland* (Kampen 1917).
- 'Logger tot zinken gebracht', *De Urker Courant* (22 september 1917).
- 'Oorlog', *De Urker Courant* (8 augustus 1914).
- 'Oorlogswee', *De Urker Courant* (7 april 1917).
- 'Plaatselijk Nieuws', *De Urker Courant* (4 augustus 1917).
- 'Van Heinde en Verre', *De Urker Courant* (13 oktober 1917).
- 'Van Heinde en Verre', *De Urker Courant* (11 mei 1918).
- 'Van Heinde en Verre', *De Urker Courant* (25 mei 1918).
- Vink, K., 'De antirevolutionaire diktatuur', *Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (18 mei 1918).
- 'Visschersschepen tot zinken gebracht', *De Urker Courant* (12 mei 1917).
- Wijfjes, Huub, 'Digitaal zoeken naar de geest van driestar Abraham Kuyper | Koninklijke Bibliotheek' (versie 16 november 2015), <https://www.kb.nl/blogs/nederlandse-geschiedenis-en-cultuur/digitaal-zoeken-naar-de-geest-van-driestar-abraham-kuyper> (17 maart 2019).

Literatuur:

- Abbenhuis, Maartje M., *The art of staying neutral: the Netherlands in the First World War, 1914 - 1918* (Amsterdam 2006).
- Dam, Peter van, 'Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis', in: Peter van Dam, James Kennedy en Friso Wielenga ed., *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam 2014) 31-53.
- Geurts, A.J., *Urk: de geschiedenis van een eiland* (Lelystad 2005).
- Gouda, D. J., *De Nederlandse zeevisserij tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Haarlem 1978).
- Harinck, George, 'De Antirevolutionaire Partij 1905-1918', in: George Harinck, R. Kuiper en Peter Bak ed., *De Antirevolutionaire partij 1829-1980*. Passage Reeks 16 (Hilversum 2001) 123-156.
- Hellemans, Staf, 'Zuilen en verzuiling in Europa', in: Uwe Becker ed., *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* (Amsterdam 1993) 121-150.
- Kuiper, Dick Th., ed., *Het kabinet-Heemskerk: 1908 - 1913*. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800 18 (Zoetermeer 2010).
- Moeyes, Paul, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog: 1914-1918*. (Amsterdam 2005).
- Tames, Ismee, *Oorlog voor onze gedachten: oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat, 1914-1918* (Hilversum 2006).
- Urk, Albert van, "'Elba in de Zuiderzee": Urk van 1914 tot 1918', in: Enne Koops en Henk van der Linden ed., *De Kogel door de kerk? Het Nederlandse christendom en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg, Nederland 2014) 41-62.
- Vries, Cornelis de, *Geschiedenis van het eiland Urk* (Kampen 1962).